

تأثیر نظارت همگانی بر عملکرد مدیریت شهری به عنوان شاخصه پدافند غیرعامل با تأکید بر سرمایه اجتماعی

تاریخ دریافت: ۹۹/۰۵/۲۲

تاریخ پذیرش: ۹۹/۱۰/۲۰

کد مقاله: ۶۳۶۶۲

مرتضی ملکوتی نیکو^۱

چکیده

در عصر حاضر مقوله پدافند غیرعامل به عنوان یکی از مباحث اصلی در طراحی شهرها در جهت مقابله با شرایط بحرانی و یا تهاجم خارجی در جهت کاهش حداکثری خسارات وارده در برابر تهدیدات و آسیب‌ها مورد استفاده مدیران و برنامه‌ریزان شهری می‌باشد. با توجه به تعریف پدافند غیرعامل مبنی بر استفاده از ابزار غیرنظامی در جهت اتخاذ تدابیر و تمهیدات مربوط به موضوع یاد شده، بحث سرمایه‌های اجتماعی و انسجام ملی و مردمی در اعتماد به مجریان و مسئولان در اجرای برنامه‌های مربوطه بسیار حائز اهمیت می‌باشد. در مقاله حاضر کوشش بر این است تا ضمن تعریف و توضیح پدافند غیرعامل شهری و مؤلفه‌های مربوط به آن تعریفی از نظارت همگانی به عنوان یکی از منابع آفرینش اعتماد، رضایت و مشارکت مردمی در امور مرتبط با مدیریت شهری و در نتیجه تولید سرمایه‌های اجتماعی شهری صورت پذیرد. معالماً اینکه تأثیر نظارت همگانی بر موضوع پدافند غیرعامل شهری و اهمیت آن به جهت دارای نقش بودن در سرمایه‌های اجتماعی تبیین می‌گردد.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
رتال جامع علوم انسانی

واژگان کلیدی: مدیریت شهری، سرمایه‌های اجتماعی، پدافند غیرعامل، نظارت همگانی

۱- لیسانس مدیریت امور فرهنگی، ارزیابی فرهنگی، مسئول دفتر معاونت توسعه منابع انسانی شهرداری منطقه ۶

۱- مقدمه

فلسفه شکل‌گیری شهرها (زندگی دسته‌جمعی) عامل دفاع بوده است. ابتدایی‌ترین و درعین‌حال حیاتی‌ترین نیازمندی هر موجود زنده‌ای در طبیعت، مسکن به معنا و مفهوم مأوا و سرپناه است. این اصل در میان تمام حیوانات صادق است. حیوانات لانه‌های خود را طوری می‌سازند که حتی‌الامکان از دید دشمنان مخفی باشد، راه در رو داشته باشد، از گزند خطرات طبیعی هم به دور باشد. این اصل در میان انسان‌ها هم مصداق دارد، امنیت جانی و مالی انسان‌ها اصلی‌ترین راهبرد در تصمیم‌گیری‌های کلان کشورها برای برنامه‌ریزی شهری است (کامران، امینی و همکاران، ۱۳۹۱). سرمایه اجتماعی مفهومی جامعه‌شناسی است که از جمله مفاهیم سخت و پیچیده این علم است که به سرعت به رشته‌های علمی گوناگون راه یافته و همه‌گیر شده است. از یک منظر می‌توان ادعا کرد که سرمایه اجتماعی عمدتاً مبتنی بر عوامل فرهنگی و اجتماعی می‌باشد و شناسایی آن به عنوان یک سرمایه چه در سطح مدیریت کلان و چه در سطح مدیریت سازمان‌ها و غیره می‌تواند شناخت جدیدی را از سیستم‌های اقتصادی - اجتماعی ایجاد کرده و مدیران را در مدیریت بهتر سازمان‌ها یاری کند. (فوکویاما، ۱۹۹۵)

وجود محیطی امن برای زندگی شهری و انجام فعالیت‌های مرتبط با کاربری‌های تعیین و تعریف شده با کارکرد شهری و عملکردها و کاربری‌های منطبق با اهداف و مقاصد که ساخت و عمران شهری بر مبنای آن سیاست‌ها و اصول پایه‌گذاری شده است. در کنار سایر نیازهای فیزیولوژیک انسان نظیر تغذیه، سرپناه، بهداشت از ضروریات و نیازهای اصلی انسان است. به گونه‌ای که احساس نا امنی از محیط و نگرانی‌های ناشی از آن، سایر فعالیت‌های شهری را تحت الشعاع قرار داده و اگر استمرار یابد نوعی اختلال در فعالیت‌های شهری را سبب شده و باعث کاهش پایداری و پویایی گردیده و به تبع آن تزلزل و عدم ثبات را نمایش می‌دهد (نظری، ۱۳۸۳). وقتی بحث از پدافند غیر عامل مطرح می‌گردد موضوع اقدامات عمرانی و فیزیکی و تغییرات در کاربری‌ها و نوع استفاده از مبلمان و تاسیسات شهری و غیره به اذهان مخابره می‌گردد. در صورتیکه که یکی از چالش‌های اصلی در هنگام بحران و وقوع تهاجم به جامعه حفظ انسجام اجتماعی و اعتماد اجتماعی به مدیریت جامعه و مشارکت با عوامل مدیریتی در کنترل شرایط می‌باشد که در این صورت میزان آسیب‌پذیری و بازیابی و حصول به شرایط پایدار به کمترین حد ممکن ارتقاء پیدا می‌کند. امروزه ملاحظات دفاعی و امنیتی و لحاظ نمودن اصول پدافند غیرعامل در طراحی و استراتژی کلان توسعه پایدار و هویت بخشی و امنیت جزء اصول بنیادین در این بخش به حساب می‌آید. اما آنچه امروزه به نظر می‌رسد بنحو موثری در امنیت ملی و توسعه پایدار می‌تواند تأثیرگذار باشد، مفهوم سرمایه اجتماعی است، که از آن بهره‌برداری لازم نشده است. در این ارتباط لزوم بازیابی اهداف پدافند غیرعامل در تعامل با سرمایه اجتماعی امری ضروری به نظر می‌رسد. (بیلکی، ۱۳۹۳)

۲- پیشینه پژوهش

بررسی‌های به عمل آمده در زمینه پژوهش‌های سرمایه اجتماعی حاکی از آن است که قریب به اتفاق این تحقیقات با محوریت عوامل تأثیرگذار بر اعتماد انجام شده است، بنابراین در این محث تلاش بر تبیین میزان تأثیر اعتماد اجتماعی به مدیریت شهری صورت گرفته است. از نخستین مطالعات در این زمینه میتوان به مطالعات پوتنام (۲۰۰۱) اشاره کرد. که تفاوت‌های کارآمدی اداری و پاسخگویی آنها به نیازهای شهروندان میان دو بخش شمال و جنوب ایتالیا را مورد بررسی قرار داده است. تام رایس (۲۰۰۱) در مقاله‌ای با عنوان سرمایه اجتماعی و حکمرانی شهری، اثر سرمایه اجتماعی موجود در اجتماعات و درگیرشدگی مدنی افراد به عنوان سرمایه اجتماعی، مایه تشویق و وادار کردن حکومت به حکمروایی بهتر با پاسخگویی و کارآمدی بیشتر شده است. مجید وحید و مسعود حبیبی (۱۳۹۵) در مقاله‌ای با عنوان: ارزیابی نهادی حکمرانی شهری در تهران با تأکید بر نظارت همگانی به موضوع نظارت همگانی به عنوان یک نهاد عرفی - اجتماعی و فصل مشترک و پیش زمینه تحقق و دستیابی به دیگر ملاحظات حکمرانی و شاخصهای آن در بعد شهری اشاره کرده و در پی اثبات فرضیه خود مبنی بر اینکه؛ نظارت همگانی می‌تواند در جایگاه یک نهاد بومی، پیش زمینه حکمرانی شهری و حلقه واسطی برای تحقق شاخص‌های آن باشد.

زینب بیلکی، (۱۳۹۳)، سرمایه اجتماعی و پدافند غیرعامل، به بررسی و تحقیق در خصوص سرمایه اجتماعی به عنوان یکی از مهم‌ترین منابع غنی‌سازی کنش‌های اجتماعی، افزایش تمایل به مشارکت، ایجاد کننده انسجام و آگاهی و اعتماد اجتماعی که با انجام کنش‌های هدفمند قابل دسترسی است. پرداخته و نتایج بدست آمده از این مطالعه بیانگر نقش تأثیر گذار و تعیین کننده سرمایه اجتماعی در ارتباط با تحقق پدافند غیرعامل است. فرهاد احمدی و شکوفه دارابی، (۱۳۹۳)، مدیریت بحران و پدافند غیرعامل به بررسی راهکارهای مناسب برای به حداقل رسانیدن تأثیر بحران‌ها و تهدیدات دشمن بر زیرساخت‌های حیاتی، حساس و مهم ارائه شود.

۳- روش تحقیق

این پژوهش، از نوع بنیادین و نظری است و روش جمع آوری داده ها در این پژوهش اسنادی و کتابخانه ای و شیوه تحلیل اطلاعات نیز توصیفی-تحلیلی می باشد. در این تحقیق، با استفاده از منابع مکتوب، جمع آوری داده ها با استفاده از منابع کتابخانه ای و اسناد و مدارک موجود گردآوری و تجزیه و تحلیل شده است.

۴- مبانی نظری و تعاریف عملیاتی

۱-۴- مدیریت شهری

امروزه مدیریت شهری در جهان تحول اساسی یافته است. مدیریت شهری در شهرها در راستای ایجاد و تامین امنیت رفاه و آسایش ساکنان خود فعالیت می کند. مدیریت شهری دارای تشکیلات وسیعی است و نقش مهمی در موفقیت برنامه ها و طرح های توسعه شهری و همچنین رفع نیاز جمعیت، عبور و مرور در شهر، رفاه عمومی، مسکن، کاربری زمین، تفریح، فرهنگ، اقتصاد، تاسیسات زیربنایی و امثال آن ها بر عهده دارد (تقوایی، صفرآبادی، ۱۳۹۰) مدیریت شهری عبارت است از اداره امور شهر به منظور ارتقای مدیریت پایدار مناطق شهری در سطح محلی با در نظر داشتن و تبعیت از اهداف و سیاست های ملی، اقتصادی و اجتماعی کشور. مدیریت شهری عبارت است از یک سازمان گسترده متشکل از عناصر و اجزای رسمی و غیررسمی مؤثر و ذیربط در ابعاد مختلف اجتماعی، اقتصادی و کالبدی حیات شهری با هدف اداره، کنترل و هدایت توسعه همه جانبه و پایدار شهر (حاجیانی، رضائی، فلاح زاده، ۱۳۹۱) هدف تئوریک سیستم مدیریت شهری، تقویت فرایند توسعه شهری است به نحوی که در سطح متعارف جامعه زمینه و محیط مناسبی برای زندگی راحت، امن و کارآمد شهروندان، به تناسب ویژگی های اجتماعی و اقتصادی فراهم شود. در قالب این هدف کلان می توان سه هدف خرد فراگیر برای تمام سیستم های مدیریت شهری به شرح زیر تعیین کرد: حفاظت از محیط فیزیکی شهر، تشویق توسعه اقتصادی و اجتماعی پایدار، ارتقاء شرایط کار و زندگی کلیه شهروندان با توجه ویژه به افراد و گروه های کم درآمد (سازمان شهرداری ها و دهیاری های کشور، ۱۳۹۰).

۲-۴- نظارت همگانی

نظارت همگانی به عنوان یک نهاد عرفی- اجتماعی، فصل مشترک و در واقع پیش زمینه تحقق و دستیابی به دیگر ملاحظات حکمرانی و شاخص های آن محسوب می شود. ایجاد انگیزه، توانمندسازی و مشارکت دادن افراد در واقعیات زندگی روزمره شهری و مسئولیت پذیری متقابل از سوی شهروندان و مدیران شهری و پاسخگویی از سوی مجموعه مدیریت شهری شهروندان در کلیه امور شهری است. بواسطه نظارت همگانی و در قالب یک شبکه اجتماعی گسترده از ناظرین غیررسمی ضمن اینکه بستر مقتدرسازی شهروندان، انگیزه بخشی به آنها برای مشارکت معنادار و فعالانه فراهم می شود، سرمایه اجتماعی و اعتماد متقابل بین همه ذینفعان و مدیران شهری افزایش می یابد و به تبع آن مشارکت فعالانه نیز محقق می گردد.

نظارت همگانی به عنوان یک نهاد مدنی و بر مبنای حکمرانی، الگویی مشارکتی و شامل ارتباط ویژه ای است که کانال ها و جهت های ارتباطی آن از بیرون به درون، از پایین به بالا و به مثابه سرمایه اجتماعی، بیانگر نظارت مردم بر حاکمیت است. مفهوم نظارت همگانی عالی ترین سطح مشارکت اجتماعی است (کاظم زاده، اکبر، ۱۳۸۹). نظارت همگانی قاعده ای عرفی- نهادی است و به دنبال بهره برداری بهینه از نقطه نظرات شهروندان به واسطه لایه های مشارکت آنها در قالب های متعدد از جمله انتقاد، پیشنهاد، شکایت و تقدیر و تشکر است تا با انسجام دادن به هریک از قالب ها و پاسخ به موقع، نسبت به انعکاس آن در درون سیستم با هدف اصلاح و ارتقاء اقدام نماید. (قلی پور، رحمت الله، ۱۳۸۴) این بعد از نظارت ضمن اینکه می تواند در سطح درون سازمانی، بهره گیری از مشارکت معنادار مردمی را فراهم سازد در سطح برون سازمانی نیز موجب پرورش روحیه مسئولیت پذیری مردم در قبال شهر و در واقع محیط زندگی خود شود و اعتمادسازی متقابل بین حاکمیت و مردم نیز افزایش دهد. (وحید، مجید، حبیبی، مسعود، ۱۳۹۵) نظارت همگانی وجهی از رابطه مردم و حکومت در ابعاد فرامکانی و فرازمانی است که توصیف آن منوط به شناسایی مؤلفه های این نوع از رابطه و اثربخشی های آن خواهد بود؛ این شکل از نظارت زمینه و بسترهای توانمندسازی اجتماعی، افزایش مشارکت معنادار شهروندان، رضایت مندی عمومی ذینفعان، ارتقای سطح اعتماد و سرمایه اجتماعی و تواناسازی سیستم برای بهبود مستمر خود در جهت ارتقای سطح سلامت سازمانی و افزایش اثربخشی و کارآمدی را فراهم میکند (سازمان بازرسی شهرداری تهران، ۱۳۹۱)

۳-۴- پدافند غیرعامل

پدافند غیرعامل در جهان از قدمتی به اندازه تاریخ زندگی انسان برخوردار است و در طول تاریخ همیشه جزء مهمی از زندگی بشر بوده و مجموعه اقدامات بنیادی و زیربنایی است که در صورت به کارگیری میتوان به اهدافی از قبیل: تقلیل خسارات و صدمات، کاهش قابلیت و توانایی عوامل بحران را و حفظ ابتکار عمل و کنترل شرایط دست یافت. پدافند غیرعامل به مجموعه اقداماتی اطلاق می‌گردد که مستلزم به کارگیری جنگ افزار نبوده و با اجرای آن می‌توان، خسارات مالی به تجهیزات و تأسیسات حیاتی را تا حداقل ممکن کاهش داد. "افزایش بازدارندگی" پدافند غیرعامل از مهمترین رویکردها و راهبردها در حوزه مدیریت بحران شهری می‌باشد.

ایمنی و امنیت از دیرباز تاکنون در برنامه ریزی و مدیریت سکونت گاه های شهری مورد توجه بوده که شامل برنامه ها و اقدامات در جهت کاهش آسیب پذیری های نیروهای انسانی، ساختارها، تأسیسات، تجهیزات و شریان های حیاتی و افزایش پایداری و خدمات شهر یا کشور و هوشیاری در مقابل تهدیدات است. اقدامات دفاع غیرعامل شامل اصول اساسی و ملاحظاتی است که در اغلب کشورهای جهان، این اصول و ملاحظات با کمی اختلاف پذیرفته شده اند. دفاع غیرعامل شامل تمامی طرح ها و اقداماتی است که موجب کاهش آسیب پذیری ها و افزایش پایداری ملی گردیده و مستلزم به کار گیری سلاح نیست. چهار اصل اقدامات دفاع غیرفعال عبارتند از: کاهش درجه آسیب پذیری نیروی انسانی، کاهش درجه اثر تهدید هدف قرار گرفتن دشمن، افزایش درجه ارائه هشدار تاکتیکی به زور و درجه تسهیل بازیابی (اخباری و احمدی مقدم، ۱۳۹۳). در یک تعریف کلی می‌توان گفت که هدف از پدافند غیرعامل و به کارگیری آن، استمرار فعالیت های زیر بنایی، تأمین نیازهای حیاتی، تداوم خدمات رسانی عمومی و تسهیل اداره کشور در شرایط تهدید و بحران (طبیعی و انسان ساز) از طریق اجرای طرح های پدافند غیرعامل و کاستن از آسیب پذیری مستحقات و تجهیزات حیاتی و حساس است (خرم آبادی، ۱۳۹۰). اصول پدافند غیرعامل در صورت عدم توجه و یا اجرا در شهرهای قدیمی باید در نحوه اداره و مدیریت شهر به گونه ای لحاظ و اجرایی گردند و در انتخاب و عمران شهر های جدید می بایست برابر استانداردهای روز اجرایی گردند. آستانه مقاومت ملی، بازدارندگی، دوام و بقای شهر تابعی است از تمهیدات دفاعی که شهر را در مقابل انواع تهدیدات انسانی و طبیعی (هر تهدیدی تمهیدات خاص خود را می طلبد) بیمه می کند (کامران، امینی و یامینی، ۱۳۹۰).

۴-۴- پدافند غیر عامل شهری

در طول تاریخ شهرها مکانی برای تأمین امنیت انسان در برابر مخاطرات انسانی و طبیعی بوده اند. شهرها به عنوان مراکز ثقل فعالیت های اجتماعی، اداری - مدیریتی، اقتصادی - مالی، تولیدی و در واقع مراکز ثقل، سیستم، پیکره و کالبد کشوری باشند. از این رو، بحث تأمین امنیت شهروندان و دفاع از همه امکانات و تسهیلات شهری به شیوه هوشمند و برنامه ریزی شده، راه را برای مفهوم پدافند غیرعامل شهری باز کرده است. لزوم دفاع غیرعامل در شهرها این الزام را در مدیریت شهری پدید می آورد که شهرداری ها (مدیریت محلی) با اجرای ضوابط و مقررات، کنترل و هدایت برنامه ریزی ها و نگاه جامع دفاعی به شهرها در برابر تهدیدات، در پی کاهش آسیب پذیری و خسارت جانی و مالی در شهرها باشند.

شهر ایمن، شهری است که در آن محیط زیست مناسب، مصونیت و ایمنی در مقابل خطرهای طبیعی و اجتماعی، تناسب ابعاد و مقیاس ها با زندگی و کارکلیه ساکنان وجود داشته باشد. یک شهر خوب و ایمن با "عامل انطباق" مناسب و به کارگیری اصول پدافند غیرعامل نقش مهمی را ایفا میکند. پایداری و سازگاری شکل و عملکرد شهر در تمام اجزاء عملکردی آن از جمله؛ در شبکه های معابر عمومی، محل های تجمع عمومی و مکان ها، ابنیه ها و ساختمان ها به پدیده انطباق مناسب معنا می بخشد و این درست حساس ترین نکته در امر طراحی فضاهای شهری مناسب با قوانین پدافند غیرعامل برای همه شهروندان است و بویژه حفظ جان و اموال شهروندان بیشتر مورد توجه می باشد (اخباری و احمدی مقدم، ۱۳۹۳).

دفاع غیرعامل شهری در واقع مجموعه تمهیدات، اقدامات و طرح هایی است که با استفاده از ابزار، شرایط و حتی المقدور بدون نیاز به نیروی انسانی در شهر به صورت خود اتکا صورت گیرد. چنین اقداماتی از یک سو توان دفاعی مجموعه را در زمان بحران افزایش داده و از سوی دیگر پیامدهای بحران را کاهش و امکان بازسازی مناطق آسیب دیده شهری را با کمترین هزینه فراهم می سازد. تحلیل سکونتگاه های شهری بر اساس پدافند غیرعامل در چهار زمینه ساختار شهر، بافت شهر، فرم شهر و کاربری اراضی شهری می باشد. که در مبحث ساختار شهر با تأکید بر توزیع فضای عناصر، ترکیب عناصر و عملکردهای اصلی شهر که تشکیل دهنده ساختار شهر هستند، نقش مهمی در میزان آسیب پذیری شهر در برابر حوادث مختلف دارند.

پدافند غیرعامل شهری جزئی از دستورالعمل اجرایی باهدف تداوم فعالیت های ضروری شهر و شهروندان و نیز افزایش میزان پایداری، ایمنی و قدرت مقابله با تهدیدات و بحران ها با به کارگیری ظرفیت های مدیریت شهری و مردم شهر می باشد (اخباری و احمدی مقدم، ۱۳۹۳).

در حال حاضر بیش از نیمی از جمعیت جهان در نواحی شهری زندگی میکنند و تا سال ۲۰۲۰ این رقم به حدود ۶۰ درصد می‌رسد. شهرهای دیروز به متروپلیس‌ها و مگاپلیس‌ها تبدیل شده‌اند. مهمترین مسائل قابل بحث در شهرها و کلان شهرها از دیدگاه این رویکرد، ساخت، کارکرد، پایداری و مدیریت شهر و تأمین امنیت شهر و شهروندان در برابر انواع بحران‌ها، جایگاه خاصی در برنامه ریزی شهری دارد. دفاع غیرعامل شهری در واقع مجموعه تمهیدات، اقدامات و طرح‌هایی است که با استفاده از ابزار، شرایط و حتی‌المقدور بدون نیاز به نیروی انسانی در شهر به صورت خود اکتاء صورت گیرد. چنین اقداماتی از یک سو توان دفاعی مجموعه را در زمان بحران افزایش داده و از سوی دیگر پیامدهای بحران را کاسته و امکان بازسازی مناطق آسیب دیده شهری را با کمترین هزینه فراهم می‌سازد. (حسینی امینی، امیریان و همکاران، ۱۳۹۸).

۴-۵- سرمایه اجتماعی

سرمایه اجتماعی واژه‌ای است که در سال‌های اخیر وارد حوزه علوم اجتماعی و اقتصادی شده و از این منظر دریچه‌ای تازه را در تحلیل و علت‌یابی مسائل اجتماعی و اقتصادی گشوده است. سرمایه در معنای عام خود دلالت بر مجموعه‌ی دارایی‌ها، امکانات و منابع در اختیار دارد که در قالب و اشکال مختلف نمود پیدا (محمودی، غفاری، ۱۳۹۴) در هر جامعه‌ای حداقل چهار خرده نظام؛ اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی و سیاسی وجود دارد که در هر یک از این حوزه‌ها کنشگران فردی و جمعی می‌توانند با رعایت اصول و قواعد عمل جمعی مورد قبول در آن حوزه‌ها به چهار نوع سرمایه یعنی سرمایه اجتماعی، سرمایه اقتصادی، سرمایه فرهنگی و سرمایه سیاسی مورد نیاز هر جامعه دست یابند. سرمایه اجتماعی بر مجموعه روابط شبکه‌ها، تعاملات، و انجمنها دلالت دارد که به واسطه هنجارها و ارزشهای مشترک شکل می‌گیرد و موجب گرمی اجتماع می‌شود و واکنش متقابل اجتماعی را تسهیل می‌کند. (بدیعیان، نجفی، عاشوری رودپشتی، ۱۳۹۱) هر نوع فعالیتی که خارج از چارچوب اصول و قواعد عام عمل جمعی هر حوزه در جهت دستیابی به منابع ارزشمند آن حوزه صورت گیرد، آسیب اجتماعی محسوب می‌شود. (عبداللهی، ۱۳۸۱)

نهاد حاکمیت در شهر یا مدیریت شهری بایست به گونه‌ای برنامه ریزی و عمل نماید که ضمن عمل به وظایف و برنامه‌های بالادستی در جهت جلب اعتماد، افزایش مشارکت و آگاهی شهروندان از آنچه که بر امور شهر می‌گذرد، در جهت تقویت سرمایه‌های اجتماعی و تحکیم مقبولیت خود اقدام نماید. (گنج‌خانلو، ۱۳۹۸)

در حال حاضر اصطلاح سرمایه اجتماعی به یکی از مهمترین و پرکاربردترین مفاهیم در حوزه مطالعات اجتماعی مبدل گشته است. سرمایه اجتماعی دارای مؤلفه‌ها و ابعاد فراوانی است که از میان آن‌ها سه بعد "اعتماد، مشارکت و آگاهی" از ابعاد اصلی آن بشمار می‌روند. مطالعات نشان می‌دهند که تقویت سرمایه اجتماعی باعث مشارکت و ارتباط فرد با افراد دیگر می‌شود و این به نوبه خود، نقش مهمی در بهبود کیفیت زندگی دارد. (قاسمی خوزانی، عطا، دهقانی، موسی زاده، ۱۳۹۴)

سرمایه اجتماعی شهری، سرمایه و موهبتی نامحسوس شناخته می‌شود که بیش از آنکه به فرد تعلق داشته باشد، متعلق به جامعه است و نداشتن توانایی یک فرد یا حتی گروهی از جامعه را می‌توانند جبران کنند. برای سنجش سرمایه اجتماعی شهری از سه سازه استفاده خواهد شد که عبارتند از: ۱- اعتماد اجتماعی، ۲- انسجام اجتماعی، ۳- مشارکت اجتماعی (پوراحمد، بابایی، رفیع، ۱۳۹۷) هنگامی که نظام حکمرانی دچار ناکارآمدی شود، به دلیل افزایش بی‌اعتمادی به کل نظام، فساد نیز روبه فزونی می‌گذارد و این حلقه معیوب مدام خود را تقویت کرده و نظام را به مرز ناپایداری و فروپاشی می‌رساند. در این حالت، شهروندان ارزش‌ها و هنجارها را کنار گذاشته و به کارهایی دست می‌زنند که پیش از آن، مذموم می‌دانستند (صادقی جقه، ۱۳۹۷). در جامعه کنونی برای نیل به بهره‌وری انسانی، امنیت و توسعه پایدار کشورها بیشتر از آنچه به سرمایه‌های اقتصادی، فیزیکی و حتی انسانی نیاز وجود داشته باشد به سرمایه اجتماعی نیاز دارند برای اینکه اعتقاد بر آن است که بدون حضور سرمایه اجتماعی استفاده از سایر منابع سرمایه‌ای به دشواری صورت خواهد گرفت. پاتنام سرمایه اجتماعی را مجموعه‌ای از مفاهیمی مانند اعتماد، هنجارها و شبکه‌ها می‌داند که موجب ایجاد ارتباط و مشارکت بهینه اعضای یک اجتماع شده و در نهایت منافع متقابل آنها را تأمین خواهد کرد (پاتنام، ۱۳۸۰).

۵- نتایج و تأثیر نظارت همگانی بر عملکرد مدیریت شهری

نظارت همگانی قاعده‌ای عرفی- نهادی است و به دنبال بهره‌برداری بهینه از نقطه نظرات شهروندان به واسطه لایه‌های مشارکت آنها در قالب‌های متعدد از جمله انتقاد، پیشنهاد، شکایت و تقدیر و تشکر است تا با انسجام دادن به هریک از قالب‌ها و پاسخ به موقع، نسبت به انعکاس آن در درون سیستم با هدف اصلاح و ارتقاء اقدام نماید. مطابق با حکمرانی شهری و با مدل افقی نظارت، این خود مردم هستند که بر سازمان‌های دولتی و عمومی «نظارت مشارکت محور» خواهند داشت. (وحید، حبیبی، ۱۳۹۵)

نظارت‌های اجتماعی بر گرایش‌های فردی یک رشته محدودیت‌هایی را می‌نهد، چندان که هر فردی در محدوده خودش کم و بیش یک رشته محدودیت‌هایی را می‌نهد، چندان که هر فردی در محدوده خودش کم و بیش تشخیص می‌دهد تا چه

حدی می‌تواند به بلندپروازی هایش میدان دهد بدین سان هدف و سرانجامی بر سوادهای فرد نهاده می‌شود (کوزر، ۱۳۸۵). نظارت همگانی مجموعه وسایل و شیوه‌هایی است که با استفاده از آنها یک گروه یا یک واحد، اعضای خود را به پذیرش رفتارها، هنجارها، قواعدی در سلوک و حتی آداب و رسوم منطبق با آنچه گروه مطلوب تلقی می‌کند، سوق می‌دهد. نظارت همگانی به معنای ارزیابی و سنجش عملکرد فرد یا سازمان توسط همه گروه‌های مختلف جامعه است (پیرعلی، ۱۳۹۰) و به عنوان یک نهاد عرفی-اجتماعی، فصل مشترک و در واقع پیش زمینه تحقق و دستیابی به دیگر ملاحظات حکمرانی و شاخص‌های آن در بعد شهری محسوب می‌شود. نظارت همگانی بستری نهادی محسوب می‌شود که در قالب آن شهروندان در کلیه امور شهرداری ضمن نظارت مستمر، عملاً در تصمیم‌گیری‌ها، تعیین خط‌مشی‌ها، برنامه‌ریزی‌ها و حل مشکلات و مسائل مربوط به شهر محل سکونت خود مشارکت می‌نمایند.

نظارت ساکنان شهرها را از یک شهروند انفعالی به یک شهروند فعال و مسئولیت‌پذیر تبدیل می‌نماید. در این رویکرد، شهروندان اشیاء بی‌جان نیستند بلکه عاملانی فعال هستند و حاکمیت باید آنها را فعالانه در تمامی مراحل دخالت دهد. حکمرانی شهری با توانمندسازی افراد در عرصه اجتماعی و فراهم کردن فضای رقابتی، از شهروندان انتظار دارد که در مدیریت و اداره امور خود مسئولیت‌پذیر بوده و اقدامات ضروری جهت بهبود این امور را انجام دهند. (وحید، حبیبی، ۱۳۹۵) از طریق نظارت همگانی می‌توان توانمندی‌های اجتماعی را افزایش داد و در جهت مقتدرسازی شهروندان حرکت کرد. اقتدار بخشی همان افزایش دارایی‌ها و قابلیت‌های شهروندان به منظور مشارکت، چانه‌زنی و تأثیرگذاری آنها بر نهادهای مختلف است. (صادقی، ۱۳۸۹) مشارکت و نظارت شهروندی، به طور معمول به اثربخشی سیاست‌ها و برنامه‌های بخش عمومی منجر می‌شود. مشارکت شهروندان در نظارت عمومی می‌تواند در تأمین منابع اقتصادی، کاهش هزینه خدمات، افزایش انسجام اجتماعی، کاهش آسیب‌ها و تنش‌های ناشی از زندگی و رضایت شهروندان مؤثر باشد. (رجبی فرجاد، دانش فرد، ۱۳۹۳)

۶- اهمیت پدافند غیرعامل در شهرها

پدافند غیرعامل از مهمترین رویکردهای مطرح شده در حوزه مدیریت بحران شهری در جهت تأمین امنیت شهرها و رویارویی با بحران‌های محتمل و مدیریت آنها است. (احمدی و دارابی، ۱۳۹۳)

مراکز شهری محل انباشت انبوهی موارد چون: جمعیت، سرمایه و ... می‌باشد. می‌توان اهمیت پدافند غیرعامل را در مراکز شهری به شرح ذیل عنوان داشت:

- موجب زنده ماندن و حفظ بقای جمعیت شهری و شهروندان می‌شود که با ارزش سرمایه و موجودیت ملی کشور است.
- موجب صرفه جویی کلان اقتصادی و ارزی در حفظ تجهیزات و تسلیحات بسیار گر قیمت می‌شود.
- تأثیر بازدارنده عدم کارایی تهدیدها. (عادلی، بیگ بابایی و همکاران، ۱۳۹۵)

درحال حاضر پدافند غیرعامل یکی از مؤثرترین و پایدارترین روش‌های دفاع در مقابل تهدیدات خارجی در اکثر کشورهای جهان می‌باشد. از آنجایی که هر کشوری بنا به موقعیت استراتژیک، اقتصادی و سیاسی خود دارای دوستان و دشمنان فراوانی است، بایستی خود را برای هر نوع دفاعی آماده کند. شناخت اصول پدافند غیرعامل باعث می‌گردد که محل زیست شهری در زمان رخداد پدیده‌های مخرب محیطی و یا حملات احتمالی دشمن از آسیب پذیری کمتری برخوردار بوده و از ایجاد فجایع جبران‌ناپذیر در مقابل پدیده‌های غیرمترقبه محیطی و انسانی جلوگیری نموده و از به هدر رفتن منابع انسانی و اقتصادی جلوگیری به عمل آورد. یکی از سرمایه‌های ملی هر کشوری مراکز ثقل آن می‌باشند که در صورتی که بر اساس اصول آمایش دفاعی مورد بررسی قرار گیرند می‌توانند بصورت طبیعی نقش بسزایی در کاهش خسارات احتمالی حاصل از حملات دشمن به کشورها ایفاء نمایند.

۷- سرمایه اجتماعی عامل پدافند غیر عامل

کشورها، از نظم سنتی به نظم مدرن گذار می‌کنند و به این واسطه انسجام ملی آنها دچار چالش می‌شود. با توجه به شکل شماره (۱)، سرمایه اجتماعی که با کارکرد خود تعریف می‌شود و اعتماد مهمترین مساله در آن است، با استفاده از نهادها می‌تواند افزایش یابد. در این میان، نهادهایی که توانایی ایجاد هویت‌های مشترک را دارند، دارای اهمیت بسیار هستند. توسعه سرمایه اجتماعی توسط نهادها می‌تواند موجب افزایش انسجام ملی در ایران شود (ساعی، عمویی، ۱۳۹۴). اعتماد به شیرازه زمان و مکان مربوط می‌شود. زیرا اعتماد یعنی ضمان و تعهد دادن به شخص، گروه یا نظام در طول زمان آینده، اندیشه اعتماد یک اندیشه مدرن است. ریسک و اعتماد به طور تنگاتنگی به یکدیگر مربوطند. اعتماد - به یک شخص، یا به به طور مثال نظام بانکی - به معنی انطباق با ریسک است، در حالی که قبول ریسک می‌تواند به معنی ایجاد اعتماد باشد. (گیدنز، ۱۳۸۴)

مسئله کردن جامعه به پدافند غیر عامل، نیازمند شناخت نقاط ضعف و نقاط ثقلی است که دشمن آنها را مورد هدف قرار میدهد. منظور از تأثیرپذیری یک هدف، میزان تأثیرات اقتصادی، سیاسی، اجتماعی، نظامی و امنیتی پس از انجام تهاجم است.

تأثیرات حمله به اهداف بر مبنای سه سطح سراسری، منطقه ای و محلی قابل ارزیابی است. (کامران و حسینی امینی، ۱۳۹۰) سرمایه اجتماعی بعنوان یکی از مهمترین منابع نهفته در ساختار اجتماعی در نظر گرفته شده است. که با کنش های هدفمند قابل دسترسی یا گردآوری است. بحث اعتماد که بن مایه سرمایه اجتماعی محسوب می شود باعث افزایش مشارکتهای مدنی می گردد. بنابراین سنت های قدرتمند مشارکت مدنی مانند شرکت در انتخابات به عنوان شاخص مهم سرمایه اجتماعی محسوب می شود. (کامران، موسوی و حسینی امینی، ۱۳۹۱)

کلمه سرمایه در سرمایه اجتماعی دال بر این است که این سرمایه همانند سرمایه اقتصادی، می تواند ایجاد قدرت نماید و واژه اجتماعی نشان میدهد که این مفهوم، دارایی جمعی است. کنش سرمایه اجتماعی به افزایش اعتماد، انسجام، توسعه سیاسی، امنیت ملی و ... رهنمون می گردد. سرمایه اجتماعی نهادی یکی از مهمترین انواع این و نهادها به واسطه مقررات رسمی اعتماد ساز و هویت ساز هستند، توانایی افزایش آن را دارند. از سوی دیگر در کشورهای در حال توسعه، مساله توسعه موجب گذار از صورت بندی سنتی به صورت بندی مدرن شده و این روند موجب کاهش سطح انسجام (همبستگی) اجتماعی و ملی می شود. در این مورد نیز نهادهایی با کارکرد ایجاد هویت مشترک میان اقوام یک کشور توانایی آن را دارند که سطح انسجام ملی را افزایش دهند و به واسطه قابلیت اعتمادسازی و ایجاد انسجام ملی، به واسطه قابلیت هویت سازی، می تواند در پدافند غیر عامل نقش اساسی داشته باشد (ساعی، عمویی، ۱۳۹۴).

۸- انسجام ملی

انسجام یا همبستگی به معنای داخل شدن افراد در یک محیط ملی- فرهنگی و تعلق نسبت به چارچوب ها، ساخت ها و شرایط اجتماعی آن محیط ملی است. از بعد محتوای وجدانی نیز انسجام به مفهوم جذب شدن در ارزش ها و هنجارهای ملی است (میقانی، ۱۳۹۰) کارکرد انسجام، پیوند دادن افراد یک جامعه به یکدیگر بوده و این کارکرد با استفاده از ساختارهای نهادی و هنجاری موجود در نهادها برآورده می شود. همبستگی ملی به همبستگی در میان افراد یک سرزمین مشخص گفته می شود که دارای زبان، دین، آداب و رسوم و ... مشترک باشند (جلایی پور، ۱۳۷۲). بر اساس این تعاریف، در مورد انسجام، عناصری وجود دارد که عبارتند از: توافق جمعی، هنجارهای مشترک (شامل ارزش ها، عرف، قانون)، هویت مشترک و نهادینه شدن هنجارها در نهادها (ساعی، عمویی، ۱۳۹۴)

شکل شماره (۱) ارتباط میان سرمایه اجتماعی و انسجام (همبستگی) ملی (ساعی، عمویی، ۱۳۹۴)

برای تقویت همبستگی ارتباطی و در نتیجه انسجام ملی در جوامع چند قومی می بایست هم سرمایه فرهنگی، هم سرمایه اجتماعی و هم سرمایه سمبلیک گروه های قومی تقویت شود و آنها در شبکه ای از روابط متداخل با دیگر اقوام قرار گیرند تا گسترش ارتباط میان آنها، موجب تقویت احساس تعلق به هویت ملی شود (پورسعید، ۱۳۸۶). هنجارهای مؤثر می تواند شکل قدرتمندی از سرمایه اجتماعی را تشکیل دهد (کلمن، ۱۳۷۷). یکی از مولفه های مربوط به تقویت سرمایه اجتماعی وجود تعدادی نهاد اجتماعی مربوط به جامعه مدنی است که واسط میان دولت و شهروندان به شمار می آیند. در واقع تشویق به

ایجاد و تقویت نهادهای اجتماعی از راه حل های ساختاری برای افزایش سرمایه اجتماعی است. افراد در قالب نهادهای اجتماعی دارای هویت مشترک شده و زمینه ایجاد همکاری های گروهی در آن ایجاد می شود. نتیجه فعالیت های گروهی موفق نیز شبکه های اعتماد است. (علوی، ۱۳۸۰) مشارکت به عنوان یکی از جنبه های مهم سرمایه اجتماعی تأثیر شگرفی بر پیشرفت جوامع دارد. و می توان اذعان داشت که امروزه رویکرد مشارکتی هم به عنوان مبنای تصمیم سازی و هم به عنوان شیوه ای برای دستیابی به فعالیت و همکاری مشترک در روند بهسازی زندگی فردی و جمعی، یکی از لوازم جامعه مدنی و برنامه ریزی دموکراتیک محسوب می شود. از مهمترین آثار مشارکت در فرایند برنامه ریزی و مدیریت می توان به ایجاد علاقه و اعتماد در مردم برای توسعه و

پیشرفت، تقویت همبستگی اجتماعی، روحیه همکاری و همدلی، استفاده بهینه از منابع و امکانات و کاهش تمرکززدایی اشاره کرد (مهديزاده، جواد و ديگران، ۱۳۸۵).

نتیجه

سرمایه اجتماعی به عنوان یکی از مهم ترین منابع نهفته در ساختار اجتماعی در نظر گرفته شده است که با کنش های هدفمند قابل دسترسی یا گردآوری است. بحث اعتماد که بن مایه سرمایه اجتماعی محسوب می شود باعث افزایش مشارکت های مدنی می گردد. بنابراین، سنت های قدرتمند مشارکت مدنی مانند شرکت در انتخابات به عنوان شاخص مهم سرمایه اجتماعی محسوب می شود. مفهوم سرمایه اجتماعی در زمینه ها و اشکال گوناگون به عنوان یکی از کانونی ترین مفاهیم ظهور و بروز یافته است. تقویت سرمایه اجتماعی باعث ایجاد بستر مناسبی برای بهره وری انسانی و راهی برای نیل به توسعه پایدار، هویت بخشی و امنیت قلمداد می شود. از طرف دیگر پدافند غیرعامل به عنوان مجموعه اقدام های غیر مسلحانه ای که موجب افزایش، بازدارندگی، کاهش آسیب پذیری، تداوم فعالیت های ضروری، ارتقای پایداری ملی و تسهیل مدیریت بحران و در نهایت ایجاد امنیت ملی است (بیلکی، ۱۳۹۳).

اجرای پدافند غیرعامل در شهرها از جمله الزاماتی است که، مدیریت شهری می بایست در برنامه ریزی های خود در نظر گرفته تا از طریق وضع مقررات و ضوابط ویژه در مکان یابی های شهری، برنامه ریزی های ساخت و توسعه و عمران شهری، تعیین کاربری ها و اصول شهرسازی و معماری نسبت به اجرایی شدن آن اهتمام ورزد. به گونه ای که با اجرای این مقررات و ضوابط، و اصول تعیین شده، ضمن رعایت مبانی پدافند غیرعامل، علاوه بر حفظ کاربری ها، خدمات، کارکردها و فعالیت های روزمره شهری و پایداری آنها در برابر بحران ها افزوده و علاوه بر حفظ امنیت، پایداری و پویایی شهر از آسیب به شهر و تاسیسات شهری نیز تا سرحد امکان کاسته گردد.

تقویت سرمایه اجتماعی به منظور بهره گیری در پدافند غیرعامل جهت برقراری امنیت ملی لازم به نظر می رسد. سرمایه اجتماعی به عنوان یکی از مهمترین منابع غنی سازی کنش های اجتماعی، افزایش تمایل به مشارکت، ایجاد کننده انسجام و آگاهی و اعتماد اجتماعی در نظر گرفته شده. نتایج بدست آمده حاکی از آن است که وجود مولفه "اعتماد" در بین گروه ها و شبکه های اجتماعی خصوصا اعتماد به نظام های انتزاعی می تواند سرمایه اجتماعی در سطح ملی تقویت نموده و تحقق پدافند غیرعامل را در پی داشته باشد. همچنین بازسازی و استحکام روابط اعتمادی بین مردم، نهاد های اجتماعی دولت، افراد و گروهها و نهاد های اجتماعی کشور برای مشارکت در ایجاد امنیت به عنوان سرمایه اجتماعی زمینه ساز تحقق پدافند غیرعامل در کشور می باشد (بیلکی، ۱۳۹۳).

با عنایت به آنچه ذکر گردید غیر از تجهیزات و امکانات و نیروهای تخصصی و آمادگی در برابر وقوع بحران یکی از عوامل مهم در پدافند غیر عامل شهری سرمایه اجتماعی باتوجه به ابعاد مهم اعتماد، مشارکت و آگاهی و رضایت شهروندان می باشد. چراکه در مواقع بروز بحران و یا تهاجم خارجی زمانی بیشترین بازده و کارایی و امکان بازگشت به شرایط پایدار مهیا و آماده می باشد که عنصر همراهی و همکاری و مشارکت شهروندان در پرتو موضوع آگاهی و اعتماد در نزد شهروندان می باشد. پس زمانی اقدامات و الزامات صورت گرفته درموضوع پدافند غیرعامل بازده حداکثری دارند که سرمایه اجتماعی در بالاترین حد و اندازه خود باشد. از سوی دیگر سرمایه اجتماعی باعث ایجاد انسجام اجتماعی نزد شهروندان می باشد که ضمانت اجرا و درجه موفقیت حکومت ها و سیستم ها را در برابر تهدیدات بالا می برد. از دیگر امتیازات سرمایه های اجتماعی در مقوله دفاع غیر عامل، مبحث انسجام ملی و اصل بازدارندگی در برابر تهدیدات خارجی می باشد. چنانچه در صورت بالا بودن سطح سرمایه های اجتماعی نزد شهروندان یک جامعه، انسجام ملی و اتحاد ملی در بالاترین اندازه خود بوده و در نتیجه، انگیزه هرگونه تجاوز و تهدید از سوی عوامل خارجی نیز به حداقل میزان ممکن تنزل پیدا می نماید؛ زیرا که انگیزه دفاع ملی و پشتیبانی حداکثری مردمی و نیروهای اجتماعی موجب بازدارندگی همه جانبه در برابر تهدیدات خواهد گردید.

از طرفی با توجه به موضوعات مرتبط با مدیریت شهری بعنوان یکی از عوامل درگیر درموضوع دفاع غیرعامل، مبحث نظارت و نظارت همگانی و یا نظارت شهروندی نقش مهمی در ایجاد و ارتقاء سرمایه اجتماعی بواسطه اعتماد، آگاهی و رضایت حاصل از آن را داشته و سطح مشارکت مردم و شهروندان را در موضوعات مربوط به مدیریت شهری افزایش می دهد. لذا با امان نظر به نقش مهم سرمایه اجتماعی در اثر بخشی و بالا بردن ضریب موفقیت در خصوص تمهیدات لحاظ شده در موضوع پدافند غیر عامل و بالا بردن انسجام اجتماعی و ملی در برخورد با تهدیدات خارجی می توان به نقش منحصر به فرد سرمایه اجتماعی به عنوان عنصری مهم در پدافند غیرعامل اشاره داشت.

این موضوع که تأثیر نظارت همگانی بر میزان و ارتقاء سرمایه های اجتماعی، با توجه به مولفه هایی که از نظارت همگانی بر مدیریت شهری تولید می شوند که شامل؛ اعتماد، رضایت، آگاهی و مشارکت شهروندی می باشند. می توان به این نتیجه رسید که؛

نظارت همگانی و نظارت شهروندی بر امور و وظایف مدیریت شهری ضمن بالا بردن و تأثیر بر سرمایه اجتماعی از عوامل مهم در پدافند غیر عامل شهری می باشد.

منابع

۱. کامران، حسن، امینی، داود، حسینی امینی، حسن، (۱۳۹۱)، کاربرد پدافند غیر عامل در برنامه ریزی مسکن شهری، مطالعات و پژوهش های شهری و منطقه ای، سال چهارم، شماره پانزدهم، ۷۶-۸۸
۲. فوکویاما، فرانسیس، (۱۳۸۵)، پایان نظم-سرمایه اجتماعی و حفظ آن، ترجمه: غلامعباس توسلی، تهران: حکایت قلم نوین
۳. نظری، رضا، (۱۳۸۳)، آمادگی در برابر سوانح در سطح مناطق و ساماندهی نیروهای مردمی، چکیده مقالات همایش توسعه محل های چشم انداز توسعه پایدار تهران، شهرداری تهران
۴. بیلکی، زینب، (۱۳۹۳)، سرمایه اجتماعی و پدافند غیرعامل، همایش ملی پدافند غیرعامل و علوم انسانی، سازمان پدافند غیرعامل کشور، دانشگاه زنجان، ص: ۳۱۴-۳۲۳
۵. تقوایی، مسعود، صفراآبادی، اعظم، (۱۳۹۰)، نقش مدیریت شهری در دستیابی به توسعه پایدار گردشگری شهری مطالعه موردی: شهر کرمانشاه، مجله مطالعات جغرافیایی مناطق خشک، سال اول، شماره ۴، ص: ۳۶
۶. حاجیانی، ابراهیم، رضائی، علی اکبر، فلاح زاده، میرزا عبدالرسول (۱۳۹۱)، اعتماد اجتماعی به مدیریت شهری و عوامل مؤثر بر آن، تهران: فصلنامه مطالعات و تحقیقات اجتماعی، دوره اول، شماره ۲، ۱۳۹۱ ص: ۹۰-۹۵
۷. سازمان شهرداری ها و دهیاری های کشور، (۱۳۹۰)، ص: ۷
۸. کاظم زاده، اکبر، (۱۳۸۹)، نظارت همگانی و سرمایه اجتماعی، مجموعه مقالات نظارت همگانی شهروندی و توسعه سازمانی، تهران: نشر صبا
۹. قلی پور، رحمت الله، (۱۳۸۴)، تحلیل رابطه الگوی حکمرانی خوب و فساد اداری، نشریه فرهنگ مدیریت، شماره ۱۰
۱۰. وحید، مجید، حبیبی، مسعود، (۱۳۹۵)، ارزیابی نهادی حکمرانی شهری در تهران با تأکید بر نظارت همگانی، فصلنامه علمی - پژوهشی سیاستگذاری عمومی، دور ه ۲، شماره ۴، ص: ۷۱-۸۷
۱۱. سازمان بازرسی شهرداری تهران، (۱۳۹۱)، بسط مفهومی-کارکردی نظارت همگانی شهرداری تهران، تهران: نشر سازمان بازرسی شهرداری تهران
۱۲. اخباری، محمد، احمدی مقدم، محمدعلی، (۱۳۹۳)، بررسی پدافند غیرعامل در مدیریت شهری، فصلنامه ژئوپلیتیک سال دهم، شماره دوم، ص: ۳۶-۶۹
۱۳. خرم آبادی، محمد، (۱۳۹۰)، تاریخچه و مفاهیم پدافند غیرعامل، فصلنامه سازمان نظام مهندسی ساختمان، ش ۳۶، ص: ۷۰-۷۳
۱۴. حسینی امینی، حسن، امیریان، سهراب، بدافلو، ساسان، امین نیری، بهناز، پیوسته گر، یعقوب، (۱۳۹۸)، ارزیابی ساختار شهری در راستای برنامه ریزی پدافند غیرعامل با روش SWOT (مطالعه موردی: شهر بوشهر)، فصلنامه علمی-پژوهشی جغرافیا (برنامه ریزی منطقه ای) سال نهم، شماره ۲، ص: ۵۳۹-۵۵۵
۱۵. محمودی، سمیرا، غفاری، غلامرضا (۱۳۹۴)، تبیین اثرات انواع سرمایه های توسعه ای بر سرمایه اجتماعی (مورد: روستاهای استان خراسان رضوی) تهران: فصلنامه اقتصاد فضا و توسعه روستایی، سال ۴، شماره ۴، ص: ۷۸
۱۶. بدیعیان، راضیه، نجفی، محمد، عاشوری رودپشتی، رخسار (۱۳۹۱)، توسعه سرمایه اجتماعی بر اساس آموزه های قرآنی. تهران: فصلنامه بصیرت و تربیت اسلامی، سال ۹، شماره ۲۳، ص: ۱۰۵
۱۷. م.، عبداللهی، (۱۳۸۱)، آسیبهای اجتماعی و روند تحول آن در ایران، مقالات اولین همایش ملی آسیبهای اجتماعی در ایران، تهران: انتشارات انجمن جامعه شناسی ایران، جلدیکم، ص: ۱۵-۵۱
۱۸. گنج خانلو، جواد، (۱۳۹۸)، ثبات حاکمیت سیاسی با تقویت حکمرانی شهری از طریق ارتقاء کیفیت مدیریت شهری و سرمایه های اجتماعی
۱۹. قاسمی خوزانی، محمد، عطا، بهنام، دهقانی، حسین، موسی زاده، حسین، (۱۳۹۴)، بررسی نقش سرمایه اجتماعی شهروندی با تأکید بر بعد مشارکت از دیدگاه شهروندان و مدیران شهری، هفتمین کنگره انجمن ژئوپلیتیک ایران (جغرافیای سیاسی شهر) (شهر)
۲۰. پوراحمد، احمد، بابایی، حمیدرضا، رفیع، ابوالفضل، (۱۳۹۷)، تبیین نقش مدیریت محله ای بر پایداری اجتماعی شهر تهران از طریق سرمایه های اجتماعی ارتباط دهنده شهری، تهران: فصلنامه مطالعات شهرداری اسلامی، سال هشتم، شماره سی و یکم

۲۱. صادقی جقه، سعید، (۱۳۹۷)، شفافیت نظارت و کارآمدی، فصلنامه مطالعات راهبردی، سال بیست و یکم، شماره ۴، مسلسل ۸۲، ص: ۸-۲۸
۲۲. پاتنام، رابرت، (۱۳۸۰)، دموکراسی و سنت‌های مدرن، ترجمه: دلفروز، محمد تقی
۲۳. کوزر، لیوئیس، (۱۳۸۵)، زندگی و اندیشه بزرگان جامعه‌شناسی، ترجمه محسن ثلاثی، انتشارات علمی
۲۴. بیرعلی، مصطفی، (۱۳۹۰)، نظارت همگانی؛ چرایی، چگونگی، مجموعه مقالات اولین همایش ملی نظارت همگانی، تهران، دانشگاه شهید بهشتی
۲۵. صادقی، یدالله، (۱۳۸۹)، فقرزدایی و تامین رفاه سکونتگاه‌های غیررسمی با رویکرد مقتدرسازی در میان آباد اسلامشهر، نشریه رفاه اجتماعی، شماره ۳۷
۲۶. رجبی فرجاد، حاجیه، دانش فرد، کرم اله، (۱۳۹۳)، طراحی مدل مشارکت شهروندان در نظارت عمومی (با تأکید بر نقش مشارکت شهروندان در کاهش جرایم)، پژوهش نامه نظم و امنیت انتظامی، سال هفتم، شماره سوم (پیاپی بیست و هفتم)، ص: ۱-۲۸
۲۷. احمدی، فرهاد، دارابی، شکوفه، (۱۳۹۳)، مدیریت بحران و پدافند غیرعامل، همایش...، ص: ۴۴-۵۲
۲۸. عادل، زین العابدین، بیگ بابایی، بشیر، اقبالی، ناصر، حاتمی، اصغر، (۱۳۹۵)، ارزیابی ساختار شهری در راستای برنامه ریزی پدافند غیرعامل شهر با استفاده از روش (SWOT مطالعه موردی: شهر بناب)، فصلنامه آمایش محیط، شماره ۳۲، ص: ۱۵۲-۱۶۷
۲۹. ساعی، احمد، عمویی، حامد، (۱۳۹۴)، نقش دانشگاه آزاد اسلامی در توسعه سرمایه اجتماعی و تأثیر آن بر انسجام ملی جمهوری اسلامی ایران، فصلنامه مطالعات میان فرهنگی، سال نهم، شماره ۳، ص: ۷۵-۱۰۵
۳۰. گیدنز، آنتونی، (۱۳۸۴)، پیامدهای مدرنیته، ترجمه ثلاثی، محسن، تهران، نشر مرکز
۳۱. کامران، حسن، حسینی امینی، حسن، (۱۳۹۰)، کاربرد پدافند غیرعامل در برنامه ریزی شهری و منطقه ای مطالعه موردی: شهریار، فصلنامه علمی- پژوهشی فضای جغرافیایی، سال دوازدهم، شماره ۳۸، ص: ۲۱۶-۲۳۷
۳۲. کامران، حسن، موسوی، زهرا، حسینی امینی، حسن، (۱۳۹۱)، جایگاه سرمایه اجتماعی در پدافند غیرعامل (نمونه موردی: استان سیستان و بلوچستان)، چشم انداز جغرافیایی مطالعات انسانی، سال هفتم، شماره ۲۱، ص: ۲۶-۳۶
۳۳. جلالی پور، حمیدرضا، (۱۳۷۲)، کردستان: علل تداوم بحران آن پس از پیروزی انقلاب اسلامی، تهران، انتشارات وزارت امور خارجه
۳۴. میقانی، احمد، (۱۳۹۰)، مولفه‌های انسجام در دولت اسلامی، فصلنامه مطالعات دفاعی استراتژیکی، شماره ۴۳
۳۵. پورسعید، فرزاد، (۱۳۸۶)، گوناگونی و انسجام ملی در جامعه ایرانی، فصلنامه مطالعات راهبردی، سال دهم، شماره ۱
۳۶. کلمن، جیمز، (۱۳۷۷)، بنیادهای نظریه اجتماعی، ترجمه منوچهر صبوری، تهران، نشر نی
۳۷. علوی، سید بابک، (۱۳۸۰)، سرمایه اجتماعی، ماهنامه تدبیر، سال دوازدهم، شماره ۱۶
۳۸. مهدیزاده، جواد و دیگران (۱۳۸۵)، برنامه‌ریزی راهبردی توسعه شهری (تجربیات اخیر جهانی و جایگاه آن در ایران)، چاپ دوم، مرکز مطالعات و تحقیقات شهرسازی و معماری ایران، تهران، ص: ۳۱۷-۳۱۶